

Else Marie Kofod er PH.D. og overarkivar på Dansk Folke-mindesamling, Det Kongelige Bibliotek. Hun har bl.a. skrevet "Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år" (2008) og "Handicappede børn i folketroen" (2008). Hun har arbejdet med traditioner ud fra et traditionshistorisk og et kulturalanalytisk perspektiv og med sagn som kilde til normer og værdier hos 1800-tallets bondesamfund. For eventyrenes vedkommende har hun analyseret vekselvirkningen imellem mundtlig og skriftlig tradition som i "De vilde svaner og andre folkeeventyr. Sidestykker til syv af H. C. Andersens eventyr (1989). Email: emk@kb.dk

FORTÆLLINGER OM FORFØRELSE OG SEKSUALMORAL

i 1800-tallets bondesamfund

Et samfunds ægteskabsideal afføder nogle mere eller mindre uskrevne regler for, hvad der er tilladt og – måske især – hvad der ikke er tilladt med hensyn til udenomsægteskabelige forhold. Det var også tilfældet i 1800-tallets bondesamfund, hvor det at indlede et seksuelt forhold til en anden person end den, man var forlovet eller gift med, ikke alene kunne være en trussel for de enkelte par, men for hele landsbyfællesskabet. Seksuelle emner er ofte tabubelagte. I denne artikel vil jeg vise, hvordan bondesamfundets seksualmoral blev kommunikeret igennem såvel omgangsformer, ritualer og traditioner som igennem sagn om bjergfolk og ellefolk.

Landsbyfællesskabet

Landsbyfællesskabet i 1800-tallets bondesamfund undergik en række forandringer i løbet af århundredet. Blandt andet fik udskiftningen i sidste del af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet store konsekvenser for den måde, man

organiserede sig på i landsbysamfundene. På det praktiske plan holdt man op med at dyrke landbrugsjorden i fællesskab, og mange steder blev gårdene flyttet ud af landsbyen, så de blev placeret centralt i forhold til ejendommens jord. Afviklingen af fællesskabet til fordel for den individuelle driftsform fik også betydning på et mere symbolsk plan, nemlig i forhold til markeringen af det sociale skel imellem dem, der havde jord, og dem der ikke havde.

På nogle områder levede landsbyfællesskabet dog stadig videre langt op i 1800-tallet, blandt andet var der en vis form for produktionsfællesskab og nogle enkle tvungne fælles gøremål i landsbyen. Som eksempler på disse gøremål kan nævnes fælles tørvemoser, vejarbejder og lignende, ligesom man også kunne fremhæve den gensidige hjælp i forbindelse med større arbejdsopgaver på gårdene. Disse arbejder blev ofte afsluttet med et gilde, deraf navnet arbejdsgilder. Der hvor fællesskabet især levede videre – og her tænkes der på den mere sociale del af fællesskabet – var dels igennem de ritualer og traditioner, der indgik i livets og kalenderårets fester og mærkedage, dels igennem den mundtlige fortælletradition.

Før udskiftningen havde landsbysamfundet forsøgt at sikre lov og orden gennem fællesskabets vider og vedtægter. Det var lavsskikkene fra købstæderne, der havde bredt sig ud til landalmuen, som ifølge folkemindeforskeren August F. Schmidt (1889-1965) *”tilpassede dem til eget brug”* og, som han fremhæver, *”i almindelighed vågedes der strengt over, at man holdt sig nøje til fædrenes sæd og skik.”*¹ Af dem eksisterede der i 1800-tallet stadigvæk bydelavenes regler for, hvem der skulle inviteres med til de store fester, der blev holdt i landsbyen, nemlig medlemmerne af det byde- eller grandelav, husstanden tilhørte. Bydelavet og de ældres lav bestod af denne grund stort set af de samme husstande, som også var dem, der tegnede landsbyfællesskabet. Det, at man holdt fast i bydelavet, sikrede derfor en fortsat styring og kontrol af omgangsformerne.²

Landsbyen havde foruden bydelavet og de ældres lav også et ungdomslav, der bestod af karlenes og pigernes lav. Mens bydelavet og dets skrevne såvel som uskrevne regler først og fremmest berørte de gifte jordbesiddere, bestod ungdomslavet af de ugifte karle og piger. Ungdomslavet eller de ugiftes lav var man medlem af fra konfirmationsalderen, til man blev gift, og da den gennemsnitlige vielsesalder fx i perioden 1855 til 1869 for mænd var lidt over 31 og for kvinder lidt over 28, betød det, at man var medlem af dette lav en temmelig stor del af sit liv.³

De ugiftes lav havde en væsentlig funktion i landsbyen, fordi det var lavet, der sørgede for de fleste sociale arrangementer, herunder også de unges fester. Der var mange anledninger til at feste i løbet af et år, det kunne være fastelavnsoptog, majfester, sommer-i-by fester og julestuer.

Tilsyneladende var det langt op i 1800-tallet fortsat vigtigt at styrke fællesskabets autoritet eller i alt fald at give det udseende af, at den eksisterede. Her

spillede sammenkomster en stor rolle, fordi de gav mulighed for at iscenesætte de sociale relationer og hierarkiet i landsbyen.⁴ Selvom der var ved at ske ændringer på andre områder, blev der ikke sat spørgsmålstejn ved gammel sæd og skik, sådan som præsten og folkemindesamleren H. F. Feilberg (1831-1922) formulerede det: ”*Skikken, vedtægten er det bånd, der holder samfundet sammen, og der skal både fordomsfrihed og mod til at bryde med den.*”⁵ Selv igennem de forskellige former for ritualiserede drillerier eller løjer, der på overfladen gjorde grin med blandt andet de sociale skel, blev den gamle orden opretholdt. Det var både selve den ydre form eller udtrykket, der levede videre, men ikke mindst var det de værdier og normer, der lå bag.

Fællesskabet i bondelandsbyen betød derfor ikke blot *alment fælles*, men en bestemt måde at udøve visse fælles handlinger på, herunder måske især bestemte omgangsformer. Mere grundlæggende henviser *fællesskabet* derfor til den bonde-dominerede landsbys kulturelt værnede norm for, hvad der var rigtig og forkert, hvor enhver fravigelse fra de uskrevne regler principielt blev sanktioneret ved fx bagtalelse, spottevers eller direkte chikanerier.

Et fornuftigt ægteskabsideal

Den seksualmoral, der findes i et bestemt samfund, hænger sammen med det gældende ægteskabsideal. Ægteskabet hører til én af samfundets hovedhjørnestejn, og når man i 1800-tallets bondesamfund først var gift, kom det ikke på tale at blive skilt. Det var vigtigt at blive gift med den rigtige, især hvis der var formue og social status involveret. Pardannelse spillede en større rolle i forhold til driften af gården end i forhold til det enkelte individ.

Når to unge blev gift, stiftede familie og fik fast ejendom, betød det også, at fællesskabet fik en ny husholdning. Denne husholdning skulle nødtigt komme til at ligge fællesskabet til byrde, ligesom det forventedes, at den opfyldte de forpligtelser, der måtte være. Hver gang en ny husholdning skulle integreres i landsbyfællesskabet, stod dette principielt i fare for at komme ud af balance. Selvom det var de enkelte familier, der lavede aftaler med hinanden, når et par skulle giftes, var det i lige så høj grad ud fra landsbyens interesser, at deres fremtid skulle sikres.

Aftalerne blev lavet i forbindelse med forlovelsen eller, som det blev kaldt mange steder, ved *jagildet*. Her blev parret desuden givet til hinanden, og det betød, at de to unge fra det tidspunkt kunne indlede et seksuelt forhold. Man så stort på, om bruden var gravid inden vielsen, når aftalerne blot var i hus, og forældrene havde givet deres samtykke. Selv i de tilfælde, hvor graviditeten var synlig, ja selv hvis kvinden havde født, var det acceptabelt, hvis blot aftalerne var indgået.⁶ I en artikel i dagbladet *Politiken* i 1887 kommenterer forfatteren Henrik Pontoppidan (1857-1943) netop denne problematik:

Brudepar fra 1919. Mens det på landet op i 1800-tallet var acceptabelt, at bruden var gravid, hvis forældrene havde givet deres accept, ændredes normerne gradvist – til blandt andet præsternes store tilfredshed. På bagsiden af dette fotografi skriver K. Mose i 1953 følgende om det unge par på billedet: *"Jeg synes dette billede her er så morsomt, så jeg ikke kan lade være med at sende Dem det. Bruden er min præstekammerat – plejedatter hos gartneren på Højholdt, gift 1919. Brudgommen kender jeg ikke. Jeg holdt meget af Olga, vi fulgtes ad til præsten sommeren 1914 og blev konfirmeret 4.10.1914. Jeg ved ikke, hvem der var hendes rette forældre. Hun blev godt gift og fik det godt. Præsten, der konfirmerede os, viede hende, og han var så fornærmet, at han ikke ville ønske hende tillykke – hun fyldte for meget – og det havde han jo indprentet os så grundigt, at sådan skulle det ikke være..."* (Foto: Dansk Folke-mindesamling, 1919).

*"I den egn, jeg har haft særlig lejlighed til at lære nøje at kende [Østbyegnen i Horns Herred ved Roskilde Fjord], hænder det kun ganske undtagelsesvis, at en brud - selv af egnens bedste familier - føres til alteret uden at være stærkt på vej til at blive moder. Hvor ville man ikke i lastens København rødme af undseelse, ifald man i Vor Frue Kirke så en højfrugtsommelig grossererbrud med myrtekrans og slør? På landet er der ingen (uden måske præsten), der forarges, alt er her i sin rigtighed, og man ville sikkert blive højlig forbavset, ifald man i denne anledning ville give sig til at snakke op om usædelighed og deslige."*⁷

Forelskelse og kærlighed eksisterede naturligvis også på landet, men kom i anden række. Den rigtige partner var den, det var fornuftigt at blive gift med ud fra praktiske og økonomiske grunde, eller som ordsproget siger: *"Man skal finde sig en kæreste i et dejtrug, ikke i en springdans."*⁸ Det var heller ikke usædvanligt, at unge giftede sig med ældre. Det fremgår fx af et brev, som en soldat, der var med i 3-årskrigen, skrev til sin bror den 9. marts 1849. Han beskrev i brevet, hvordan hverdagen gik sin gang i de perioder, der ikke var kamphandlinger, og i den forbindelse fortalte han også, at han var kæreste med *"Hartvig Hansens smukke datter Johanne, som desværre skal giftes med en rig hestehandler i Pjedsted, som er halvgammel"*. Og som han skrev: *"det er nu synd, for pigebarnet er endnu meget ung og ville vist før have haft mig, men på landet jager man følelserne Fanden i vold og spørger kun om udstyret."*⁹

Fra Vestjylland fortælles det i midten af 1800-tallet, at ”*penge og formuespørgsmålet i mange tilfælde [spiller] en så vigtig rolle, at der ikke kan være tale om stærke følelser.*”¹⁰ Langt fra alle var derfor i den situation, at ægteskabet blev indgået på grund af kærlighed. Fra Nordsjælland fortælles det også i midten af 1800-tallet, at når ”*karl og pige var helt fremmede for hinanden, kunne der ikke være tale om noget kærlighedsforhold imellem dem, men ikke desto mindre hørte skilsmisse til det så godt som uhørte i den tid.*”¹¹

Ifølge H.F. Feilberg indrettede man sig på en sådan måde, at samlivet kunne fungere, for som han skriver: ”*selv der, hvor ægtefællerne synes såre ilde magede, ser man i reglen et fredeligt samliv, hvor konen efter gammel vedtægt råder til framgulvet [forstuen] og til foderlo-døren [rummet i eller ved stalden, hvor hakelseskisten i reglen står].*”¹² Der var brug for begge ægtefæller for at få en gårdhusholdning til at fungere – også i forhold til fællesskabet. Det var derfor vigtigt at forhindre udenomsægteskabelige forbindelser, fordi de udgjorde en trussel i forhold til gårdens drift og dermed i forhold til det eksistensgrundlag, som både den enkelte husholdning og landsbyfællesskabet var afhængig af.

Leg og tradition – ritualiserede kontrolforanstaltninger

Især når det drejede sig om de unge, havde man i bondesamfundet en række mere eller mindre ritualiserede kontrolforanstaltninger,¹³ der skulle forhindre de forhold, der kunne føre til seksuelle forbindelser og dermed graviditet, hvis forældrene endnu ikke havde givet deres accept. Når de unge blev konfirmeret, blev de optaget i ungdomslavet, som de var en del af, indtil de indgik ægteskab, hvor de kom ind i de giftes fællesskab. Det var en relativ lang periode, de unge var medlem af ungdomslavet, og de var meget sammen både i forbindelse med arbejde og den sparsomme fritid. Derfor var det nødvendigt, at man organiserede sig på en måde, der gjorde det vanskeligt for karlene og pigerne at skabe tætte følelsesmæssige relationer til hinanden, så længe forældrene ikke havde givet deres samtykke.

Én af de måder, kontrollen blev udøvet på, gik ud på, at de unge en gang om året fik tildelt en fast partner, som de skulle følges med til alle former for sammenkomster, hvor de unge festede. Afhængig af hvor i landet man boede, foregik parringen af de unge karle og piger enten i forbindelse med jul og nytår eller ved bålet, Valborgs- eller Sct. Hans aften. De parrede piger blev kaldt for nytårgaver eller gadelam, mens karlene blev kaldt for gadebasser. Ifølge H.F. Feilberg skulle der tages mange hensyn, hvis man gerne ville gøre alle parter tilfredse, og det var ikke altid nogen let opgave. Følgende strofe, der blev sunget eller fremsagt ved hver parring, viser, at man gjorde et forsøg på at parre dem sammen, som kunne lide hinanden:

*"Tilsammen gro i elskovens vilje
 Den unge (Karens) hjerte det brænder så hedt
 Slet ingen den brand kan udslukke
 Undtagen (Søren Hansen) i hvor han så går.
 Gud råder for begge deres lykke
 Men kommer de ej sammen i dag om et år
 Så ganger de hinanden ud af minde"*¹⁴

I betragtning af, at det ikke hørte til god tone at vise sine følelser, er der ikke sparet på følelsesladede vendinger og billedsprog i denne strofe.¹⁵ I strofens sidste to vers er det dog især den praktiske side, der fremhæves, dvs. den del, der har betydning for hverdagen. Hvis de unge blev tildelt en ny partner ved fordelingen det følgende år, skulle de glemme den gamle partner. Dagliglivets tætte relationer har ikke haft plads til følelser som jalousi og kærestesorg. At det var vigtige ting, man her var underlagt, fremgår også af, at alt blev skrevet op, så der ikke kom til at ske fejltagelser.¹⁶

Ved at ordne forholdene på denne måde i de ugiftes lav havde man dels styr på forbindelserne, dels undgik man klammeri om pigerne. Skete det så, at man i lavet opdagede, at et forhold begyndte at blive alvorligt, satte drillerierne ind, indtil der var blevet lyst for parret i kirken, det vil sige, indtil forældrene havde givet deres tilsagn. Kulturhistorikeren Poul Bjerger fra Askov Højskole har af sin mor fået fortalt, hvordan par, der kom til at "*se mildt til hinanden*," som det hed i midten af 1800-tallet, "*søgte at skjule det så længe som muligt og lod offentligt, som om de ikke brød sig det mindste om hinanden*."¹⁷

Selvom samværet imellem de to køn foregik under kontrollerede former, havde en del af de lege, der indgik i forbindelse med ungdommens fester, nogle ret kraftige seksuelle undertoner. En kulturhistoriker skrev i 1825 her om: "*Det kan jo ikke nægtes, at somme julelege var usømmelige, fx den eksercits, at karle og piger det ene par efter det andet kyssedes liggende på bordet. Denne leg var vistnok i højeste grad uanstændig*."¹⁸ Den leg, han her refererer til, kunne være "*at bage brød, at ælte dej, at trille julekage eller at slagte*," hvor karl og pige blev lagt på et bord, hvorefter de andre "*æltede*" dem sammen.¹⁹ De stærkt seksuelt betonedede lege foregik under overvågning af de øvrige unge, som sørgede for at gribe ind, hvis legen gik for vidt. Det vil sige, at grænserne for, hvor langt man kunne gå, blev slået fast, så ingen kunne være i tvivl om, hvad det var for en norm, der blev overtrådt.²⁰

Samtidig kan legene have haft en ventilfunktion i forhold til seksualiteten, fordi de har gjort det muligt for de unge at afreagere.²¹ At give mennesker mulighed for at afreagere og konkurrere i rituelle rammer samt at vende op og ned på tingene kendes især fra karnevalet, men i de lande, hvor karnevalstraditionen er svag, har andre fester fået samme funktion.²² I Danmark var dette tilfældet både i forbindelse med kalenderårets højtider og livets fester.

"Nippe Strå." Denne leg var én af de lege, der blev leget, når de unge var sammen. Et strå på kun to tommer skulle gå rækken igennem fra mund til mund. Ved at trække i tovet blev det svært ikke at kysse hinanden. Men ved hjælp af tovet var det også muligt at fjerne de to unge fra hinanden igen. Et eksempel både på den kontrol, de unge udøvede i ungdomslavet og på den ventilfunktion, som legene kunne have. (Postkort: Dahlerup & Kramer Petersen).

Ungdomslavet var altså med til at regulere de eventuelle forbindelser, der blev indgået, fordi de unge var under opsyn af hinanden. Der kan næppe være tvivl om, at denne måde at organisere sig på sammen med drillerierne²³ har været med til at forhindre en del graviditeter. Fx forekom der da også flere såkaldt uægte fødsler i områder med større herregårde. Her var der ingen kontrol med de mange unge ugifte karle og piger, der var ansat. Forvalteren blandede sig som regel kun i de forhold, der vedrørte arbejdet. Flere af de præster, der i sidste halvdel af 1800-tallet sendte indberetninger til fængselspræst S. M. Hafströms undersøgelse af sædelighedsforhold hos det danske folk, kom netop ind på problemet med den manglende kontrol på herregårdene. Fra Fyn fortæller én af præsterne, at *"brændpunkterne er de store hovedgårde, hvor der føres et ryggeløst, løsagtigt liv mellem tjenestefolkene."*²⁴ At kontrolforanstaltningerne virkede, kan man se ved, at der i landsbymiljøerne var færre uægte fødsler end i områder med større herregårde. Antallet af uægte fødsler blev brugt til statistisk at dokumentere sædelighedsforhold.

Den mundtlige fortælletradition

Udover de normer, der blev kommunikeret igennem omgangsformernes uskrevne regler, kunne man også give udtryk for det, der var rigtigt og forkert igennem de historier, vittigheder og ordsprog, der blev fortalt, og de viser, der blev sunget. Både i festligt lag og i forbindelse med mere arbejdsprægede sammenkomster blev der fortalt historier og sunget viser. Når man mødtes for i fællesskab at udføre et bestemt stykke arbejde, skulle man i nogle tilfælde holde sig vågen til langt ud på aftenen. Derfor var netop disse sammenkomster ideelle anledninger til at fortælle og synge. Det kunne være, når man kartede eller spandt eller som her, hvor man skulle plukke humle:

"Humleplukningen var en morsom tid, og der var vel nok morskab, når vi om aftenen sad omkring karrene så mange mennesker. Der blev fortalt historier ... og sunget viser: "Hjalmar og Hulda," "I Jylland, der levede en pige så ung,"

"Fjerene ribbes." I forbindelse med de arbejdsgilder, hvor man sad inden dørene og arbejdede, blev der fortalt historier. Maleriet, der er malet af Niels Bjerre i 1907, viser, hvordan man samledes for at ribbe fjer. Bjerre fortæller følgende i sine erindringer: "*Dengang blev der om vinteren gjort aftenarbejde, og i folkestuen blev der fortalt "historier" om spøgeri, varsler og heksekunster. Kvindfolkene kartede og spandt, karlene snoede sime [halmreb, der snoes til tækkereb] nede på gulvet eller sad på bordet og bandt løb [kurv], eller de sad alle sammen omkring bordet og ribbede fjer. Der var også underlige gamle folk fra Harboøre, hver en uge ad gangen, de sad nede ved bilæggerovnen og klokkhuset [træhuset som omgiver stueuret] – det var den tids form for fattighjælp.*" (Fra Niels Bjerre utrykte erindringer, i Poul Uttenreiters arkiv på Det Kgl. Bibliotek). (Niels Bjerre, 1907. Privat eje).

*"Strasburgervisen" og "Det var i 1838," der var så rørende, at vi var ved at sidde og græde af rørelse. Danset har vi også somme tider i humleplukningstiden."*²⁵

Beretningen stammer fra en 74-årig gårdmandsenke, der fortæller, hvordan man i hendes ungdom i Harndrup på Fyn i de sidste årtier af 1800-tallet samledes om aftenen efter endt dagværk. Karlene og pigerne kom fra de andre gårde og hjalp til med plukningen, der fortsatte til kl. 23. Ofte kunne de være op til en snes stykker samlet om to store vaskekar med humleblomsterne. Der var kun sparsomt med lys, og over det ene kar hang der en primitiv petroleumslampe, mens der over det andet kun brændte et hjemmelavet tællelys, der sad i en ca. 1½ alen høj lysestage, der stod midt i karret. Bortset fra spøgelseshistorierne, der var så uhyggelige, at hun drømte om dem om natten, kunne den gamle kone ikke huske nogle af de mange andre historier. Det kunne derimod en anden fynbo, som har fortalt, hvor-

dan han ligeledes under humleplukningen hørte sin mor og nogle af de andre koner fortælle eventyr. Det var H. C. Andersen, der senere genfortalte nogle af de folkeeventyr, han havde hørt i sin barndom.²⁶

De fleste af de mundtligt overleverede fortællinger blev indsamlet i sidste halvdel af 1800-tallet af folkemindesamlere, der drog rundt i landet og skrev ned, hvad folk fortalte. I alt er der indsamlet ca. 5000 eventyr og 40.000 sagn, som ligger i Dansk Folkemindesamlings arkiv. Den største folkemindesamler var skolelæreren Evald Tang Kristensen (1843-1929), som har indsamlet de fortællinger, der ligger til grund for denne undersøgelse af seksualmoral i 1800-tallets bondesamfund.

Igennem fortællingerne var der muligheder for også at komme ind på seksuelle emner. Inden for alle genrer, såvel de finlitterære som den mundtlige fortælletradition, finder man erotikken og seksuallivet behandlet. Måden, det i sprog og indhold fremstår på, spænder lige fra det meget direkte, hvor der ikke lægges skjul på noget, til de mere indirekte former, hvor tingene antydes eller fremstilles enten metaforisk eller ved hjælp af symboler. Hvilken form, der vælges, afhænger ofte af, hvem historien fortælles til, og hvilke intentioner, der ligger bag. Når det drejer sig om den mundtlige fortælletradition, er det især i skæmteeventyr og -sagn, at tingene siges uden omsvøb.

Fra Tang Kristensen ved vi, at det kunne være svært at håndtere de fortællinger, der berørte seksuelle emner: Fx skriver han i sine erindringer *Minder og Oplevelser*²⁷ om én af sine gode meddelere, Niels Katkjær: "*Hans meddelelser var ikke så lidt grovkornede og platte, så jeg havde ondt ved at skrive op, hvad han fortalte, og de mest platte ting kunne han komme frem med uden at være i mindste måde undselig derved.*" Tang Kristensen antyder her imellem linjerne, at de fleste netop var undselige ved at fortælle ham noget sådant. Det har de formodentligt ikke været, når de fortalte den slags historier i festligt lag eller under arbejdet.

De fortællinger, der inddrages som kilder i denne analyse, er sagn fra Evald Tang Kristensens trykte udgaver af *Danske Sagn*.²⁸ En del af disse sagn er sendt til Tang Kristensen af andre indsamlere, som ikke har optegnet, hvem der har meddelt det enkelte sagn. En del er fra trykte kilder, og endelig er nogle af dem anonyme, enten fordi Tang Kristensen i begyndelsen af sin samlervirksomhed ikke altid fik optegnet *hjemmelmændene*, som han selv kaldte sine meddelere, eller fordi disse ikke ønskede at lægge navn til den slags overtro. Både af denne grund og fordi der er tale om et så relativt stort materiale (ca. 900 sagn), har jeg ikke i denne sammenhæng fundet det relevant at relatere sagnene til meddelerne. I stedet for betragtes meddelerne som én stor gruppe, der har haft kendskab til en kollektiv fortælletradition omkring bjergfolk og ellefolk,²⁹ hvorigennem seksualmoralen er blevet kommunikeret.

Analyserne bygger på et utrykt speciale, der påviser, hvordan sagn kan anvendes som kilde til forståelse af bondesamfundets normer og tankesæt i 1800-tallet.³⁰ De sagn, der især er relevante i denne undersøgelse, er dem, hvor menne-

Niels Katkjær var én af Evald Tang Kristensens fortællere, som ikke var bange for at fortælle grovkornede og platte historier uden at være det mindste undselig derved. At han også i sit eget liv overtrådte nogle grænser, fremgår af følgende citat fra et brev, som Niels Bjerre skrev til Jeppe Aakjær den 29. november 1907: *"Du har vel modtaget løbene fra Katkjær, han vil snart skrive til dig og siger, at det kan dødepin' godt være, han anfører skriftens ord. Jeg har været derhøved nogle gange og tegnet efter ham, måske vil jeg også til at male ham men ved endnu ikke, om han skal sidde med sin løb, sin violin eller sin kaffepuns. Hvis det bliver til noget, skal jeg ved samme lejlighed se at få noget skrevet op af den uendelighed af krøniker og viser, han rummer i sit gamle hoved. Forresten hørte jeg i går en historie, der viser, at han ikke i et og alt har været så retskaffen, som jeg har antaget, men også har været at træffe på forbudne veje, endda yderlig nok. Han var engang nær bleven slået ihjel af en anden vandborgmand, der traf ham i sengen hos sin kone. Manden hentede en kølle, som han af al sin magt drev ned i nakken på klæppen, der måtte bæres bevidstløs af sengen, men dog heldigvis kom til sig selv igen."* (NKS 4725,4). (Tegning af Niels Bjerre, 1907. Lemvig Museums billedarkiv).

sker indgår i én eller anden form for interaktion med de overnaturlige væsener. Det drejer sig om godt 300 sagn. Ved at se på hvilke konsekvenser samværet får for sagnenes hovedpersoner, bliver det muligt at få indblik i, hvordan man i bondesamfundet betragtede udenomsægteskabelige forhold.³¹

Forskellen på sagn og eventyr er, at sagnene giver sig ud for at være sande, hvorimod både fortæller og tilhørere ved, at eventyrene er opdigtede, eller som Tang Kristensen formulerede det i 1893 i et brev til Axel Olrik:

*"Jeg må dog her fastholde en ytring i Deres artikel. De skriver: Den tid er for længst forbi, hvor man troede på menneskeædende bjergmænd. Hvem mener De med "man"? Jeg må jo antage: københavnerne, thi De mener da ikke jyderne. Nå, menneskeædende bjergmænd tror vel jyderne heller ikke på, men dem har de vel aldrig troet på uden i eventyrene: de ved godt og har altid vidst, at eventyr er billedtale, som man ikke skal tro bogstavelig på. Men sagnet er ikke billedtale, det er virkelighed, og sagnets bjergmænd tror jyderne på."*³²

Eventyr kan være en flugtmulighed bort fra uopfyldte ønsker eller de faktiske skuffelser og konflikter, hvorimod sagn snarere er udtryk for en erkendelse af naturgivne konflikter og af menneskelig stræben, der forpures af ikke-menneskelige kræfter. Sagnene kan derfor i visse tilfælde være etisk retningsgivende samtidig med, at de forsøger at skabe et verdensbillede, så mennesket bliver i stand til at forstå sig selv og sine omgivelser. Sagnene beskæftiger sig ikke sjældent med nogle af de ting, det kan være svært at snakke direkte om.

Fortællinger om bjergfolk og ellefolk

Sagnene om overnaturlige væsener i Evald Tang Kristensens sagnsamlinger er grupperet efter, hvilke væsener, det drejer sig om, og herefter inddelt tematisk, det vil sige i forhold til det, de overnaturlige væsener opleves at gøre. I de fleste sagn er det et menneske fra landsbyen, der oplever det, der sker. I nogle sagn ses eller høres de overnaturlige væsener, uden at de mennesker, sagnene fortæller om, har nogen form for kontakt med dem.

I sagnene om bjergfolk og ellefolk lever de overnaturlige væsener en hverdag, der minder om landbobefolkningens egen hverdag. De bager brød, laver mad, brygger øl, vasker og slagter. Og på samme måde, når de holder fester som barsel, bryllup eller begravelse, hjælper de hinanden med både praktiske opgaver og ved at bringe mad hen til dem, der skal holde fest, sådan som det foregår i følgende to sagn:

”Ude i Alstrup sogn, ligger en gård imellem nogle store bakker, og i de bakker boede der ellefolk. Ellepigerne sad der inde i deres dagligstue om natten og kartede og spandt. De kom en gang til den gård og ville låne et kar øl. Så havde de også et karfuld, der stod, for de havde nylig brygget, og konen fulgtes så med dem ud at vise dem det. Der lå to pinde overkors over karret, og dem forlangte ellepigen, at hun skulle tage væk. Det gjorde konen så, og pigen gik med karret. Hun leverede det også tilbage igen, og det var udmærket godt øl”.³³

”Der kom en bitte pige om ved en tjenestedreng, og så spurgte han hende efter, hvor hun skulle hen. Ja, hun skulle til Boels-Maren med barselsmad. Der er en høj, der kaldes Boelshøj.”³⁴

Selvom folk ifølge Evald Tang Kristensen troede på, at der fandtes bjergfolk og ellefolk, har de tidstypiske og dagligdags træk fra livet i bondesamfundet formodentlig været med til at gøre fortællingerne om de overnaturlige væsener endnu mere troværdige.

Samvær og konsekvenser

I godt 300 sagn, hvilket er lidt over en tredjedel af dem, der er analyseret, indgår de overnaturlige væsener i én eller anden form for interaktion med mennesker, og det er den gruppe af sagn, der især er relevant, når man skal finde ud af, hvad der blev anset for rigtigt og forkert i bondesamfundet. Ved at fokusere på interaktionen imellem mennesker og overnaturlige væsener, og ved at analysere sagnene ud fra interaktionsmønstre bliver det muligt at finde frem til nogle betydningsbærende handlingsstrukturer i fortællingerne. På den måde kan man

håndgribeligge og konkretisere fx bondesamfundets normer omkring udenoms-ægteskabelige seksuelle forhold.

Menneskene kan være meget eller lidt sammen med de overnaturlige væsener, og graden af interaktionen udløser – hos det oplevende menneske – forskellige følgevirkninger, der kan være mere eller mindre positive, negative eller neutrale, ligesom interaktionen kan være både frivillig og ufrivillig. Interaktionen og dens følgevirkninger danner nogle relativt faste mønstre. Den gruppe sagn, hvor de overnaturlige væsener og menneskene interagerer med hinanden, adskiller sig markant fra de øvrige grupper ved, at næsten tre fjerdele af dem er kombineret med en negativ holdning til de overnaturlige væsener. Det er især sagn, hvor der forfølges, forføres eller bjergetages, og hvor det i værste fald ender med døden. Her følger et par eksempler:

”Det var i Balle, deres flyttehjørde blev henne en gang og var væk i otte dage. De mente, at han var gået i et hul og druknet. Men så en dag, de gik og mejede, da fik de at se, at der kom en hel flok pæne jomfruer ud af et hull[t] elle[træ] og gik og dansede, og der imellem var jo drengen. Karlen smed nu hjøllen [høleen] og sprang lige ind imellem dem og snappede drengen. Jomfruerne sagde ingen ting, men stod og så på ham en lidt, og så vendte de dem omkring og rejste ind i ellene igen. Drengen kunne ingen ting fortælle, andet end han havde været imellem de pæne damer, og han var siden ikke rigtig i hovedet.”³⁵

Drengen her har været borte i otte dage, og følgevirkningen er, at han *”siden ikke var rigtig i hovedet.”* Jo længere tid et menneske har været sammen med et overnaturligt væsen, jo større er risikoen for, at de negative følgevirkninger bliver forstærket, sådan som det fremgår af følgende sagn:

”En dag, da en kone, som stod på en hedebakke og slog lyng, havde lagt sig til at sove, åbnede en bjergmand bakken og tog hende ned til sig. Hendes mand blev utålmodig over hendes lange udeblivelse og søgte alle vegne efter hende. Omsider blev hun frugtsommelig ved bjergmanden, men kunne ikke blive forløst, hvorfor han måtte hente en kristen jordemoder. Denne kunne nu ikke lade være med at give den bedrøvede ægtemand underretning om hans kone, og han gik da hver dag hen til den bakke og lagde sig der og hørte hende virkelig synge vuggeviser der nede. Han råbte højt og bad, at hun endelig måtte komme hjem til ham igen. I bjergmandens fraværelse kunne hun komme sin mand så nær, at hun kunne tale med ham og sige ham sin tilstand. Han bønfuldt hende atter om at følge med sig hjem, men hun sagde, at det slet ikke kunne nytte ham, for hun gjorde aldrig gavn mere. Men han blev ved at bede, og græd og jamrede sig, og hun gav omsider efter for mandens bønner og fulgte med ham hjem. Her satte hun sig på en stol ved kakkellovnen, og kom ikke mere derfra, førend hun døde.”³⁶

Kvinden har opholdt sig inde i højen i et længere stykke tid og har taget så meget skade, at hun dør af det.

De overnaturlige væsener kan være venlige og hjælpsomme, men de kan også være farlige. Når sagnene handler om forførelsesforsøg og seksualitet eller antyder muligheder herfor, er det tydeligt, at de overnaturlige væsener fremstilles som farlige. Samtidig mærkes dog også en form for fascination i netop de sagn, hvor det lokkende og forførende aspekt er dominerende som i et sagn, hvor en ung mand møder en ellepige en aften, hvor han skulle ride hestene ned i en eng: *"Der kom så en fineste jomfru til ham og stod og svingede med kroppen og gjorde sig lækker."*³⁷ Men uanset hvor erotisk dejlige og forførende de kan være, så ender det aldrig godt.

I handlingen spænder de erotisk/seksuelle historier lige fra sagn, hvor der er en underforstået invitation til seksuelt samvær, til sagn, hvor noget sådant effektueres. Når mennesket lader sig lokke og mere eller mindre frivilligt går med til samværet, forøges risikoen for følgevirkninger endnu mere: man kan blive påvirket psykisk resten af sit liv, man kan blive tvunget til at bo hos væsenerne, eller man kan dø. Det er altså ikke kun tiden, der kan forstærke de negative følgevirkninger, men også graden af samværet. Jo tættere kontakt, der har været, jo værre går det. Hvis samværet ydermere er frivilligt, sker der endnu en optrapning, for kombinationen af lang tid, tæt og frivilligt samvær er den værst tænkelige, så kan det næsten kun gå skidt.

Fornuft og følelse

I følgende sagn er en ung mand selv gået med til at sove sammen med en ellepige. Han fortryder og forsøger siden at frigøre sig fra hende, men trods hjælp fra præsten lykkes det ikke. Ellepigen og dermed hans seksuelle drifter bliver hans død:

*"Samme karl slog en gang hø, og da ønskede han, at han havde sin kæreste hos sig. Da kom der en ellepige fra Ellebjerg og sov hos ham, og hun kom til ham hver nat derefter. Så blev karlen tåbelig, og han gik til præsten for at søge råd, men han åbenbarede ham ikke sandheden. Da hørte de i det samme, at ellepigen råbte: "Du har lovet at ægte mig!" men de kunne ikke se hende. Han ville nu rejse fra hende og sejlede over et stort vand, men hun fulgte lige godt med og græmmede ham til døde."*³⁸

Den unge mand svigter ikke alene sin kæreste, men også ellepigen. Vi hører, at manden har lovet ellepigen ægteskab, og at han bryder dette løfte. Man mærker, at der på trods af, at det drejer sig om en ellepige, er en negativ holdning til manden på grund af løftebrudene, for som der står i sagnet: *"han åbenbarede ikke*

sandheden for præsten.” På den tid var samliv legalt, hvis man var forlovet, og forældrene havde givet deres samtykke. Løftet om ægteskab var noget alvorligt, som det ikke var velset at bryde.

Men selvom man ikke dør eller må bo hos de overnaturlige væsener resten af sit liv, kan seksuelt samvær med dem forårsage skade nok endda. Hvis der kommer børn ud af det, skiller disse sig ud enten igennem deres udseende, eller fordi de har nogle skavanker.³⁹ En anden risiko er som i det følgende sagn, at konen bliver ”sær” og ”fordærvet”:

”Der var en høj henne på Tolstrup mark efter Eldrup. Bjergfolkene der stjal en mands kone, og hun var henne i 7 år. Hendes mand fik hende dog trukket ud fra dem, en gang da højen stod på pæle, og de dansede under den. Hun var så sær og fordærvet siden. Det her fortalte smeden for mig, og han var fra Eldrup. Han kunne nu så mange af den slags fortællinger, thi de var et hjåattegn [hjertetegn].”⁴⁰

Selvom den person, der har været borte, reddes, kommer der som regel ikke noget godt ud af det, i nogle tilfælde fordi han eller hun længes og derfor kun ønsker at vende tilbage til de overnaturlige væsener. Det er farlige sager, vi har med at gøre, ”*hjertetegn*” kalder smeden i Eldrup det. Hvad ordet betyder, har ikke været muligt at få opsporet, men man har jo lov at gætte, ulykkelig kærlighed kunne måske være et kvalificeret bud.

Fornuftsægteskaber var som nævnt tidligere ikke ualmindelige, og det er ikke svært at forstille sig, at en ung mand eller kvinde, der ikke måtte få den, de holdt af, kunne blive tungsindige, triste, overspændte eller sære af sorg. Det har skolelærerforfatteren C. A. Thyregod (1822-1898), som var ven af Evald Tang Kristensen, og som indsamlede folkeminder til ham, skrevet en novelle om. Novellen, hvis titel er *Bjergtagen*, handler netop om en ung pige, som ikke får den, hun elsker. Hun har tidligere været glad for at synge og fortælle, og især om det overnaturlige, som man ellers på hendes egn frygter og tror på. Den dag, da ham hun holder af, bliver gift med en anden, og hun mister alt håb, går hun op i bakkerne. Hun farer vild, synes hun hører nogen kalde på sig etc. Hun er syg derefter et stykke tid, men gifter sig med den af forældrene udvalgte. Hun bliver dog aldrig glad igen, er nærmest sær, og hendes liv bliver ulykkeligt.

Thyregod har følgende forfatterkommentar i novellen, der ganske godt viser sammenblandingen af kærestesorg og følsomt kvindesind med kvindens og egens tro på det overnaturlige:

”Omgivelserne undrede sig over den store forandring, der var foregået med Anna. Alle havde jo kendt hende som den muntre og næsten overdrevent livsglade pige, og nu var hun altid mørk og sorgfuld. At der havde været noget vaklen i hendes kæresteforhold vidste man nok, men man lagde ikke stor vægt på det, da sådant ofte hændte, uden at nogen tog sig det så nær. Men man vidste også,

at hun hin forårsaften havde været inde mellem bjergene og var kommet syg og forvirret tilbage. Det lagde man mere betydning i; thi Moldborgbjerg havde ikke noget godt ord på sig, og sagnet fortalte om både denne og hin pige, der havde været bjergtagen og var kommen igen – rigtignok første efter en årrækkes forløb – men som aldrig kunne blive glad. At Anna hin aften havde været taget ind i bjerget, det fik man jo længere desto fastere tro på, og derom taltes der højt, og Jens [hendes mand] hørte det og troede det, og Anna hørte det – og var måske selv ikke meget langt fra at tro det.”⁴¹

En mand som Thyregod var fortrolig med, hvad man tænkte og mente i bonde-samfundet, og det er derfor ikke utænkeligt, at han med sin novelle har villet fremstille eller fortolke bjergtagningssagnene i overensstemmelse hermed. Hvad han også nævner, er, at der havde været nogle problemer i hendes kæresteforhold, men at det ikke var noget, man lagde megen vægt på, ”*da sådan ofte hændte, uden at nogen tog sig det så nær.*” Også andre af de forfattere, der var fortrolige med bondekulturen, har behandlet temaet ulykkelig kærlighed, hvor de kvindelige hovedpersoner tager psykisk skade, fordi de ikke må blive gift med den, de holder af, fx Sten Stensen Blicher i novellen *Hosekræmmeren*⁴² og Meir Aron Goldschmidt i novellen *Bjergtagen I. Et sagn*.⁴³

Ellefolkene

Når der er tale om forførelse, forlokkelse eller noget seksuelt, er ellefolkene dem af de overnaturlige væsener, der er mest aktive. Selvom der er lighedspunkter med bjergfolkene, adskiller de sig fra hinanden på flere punkter. Bjergfolk kan også være farlige, men er mere menneskelignende og dermed mindre dæmoniske. Sagnene om ellefolk er ofte præget dels af noget dragende, dels af noget afskrækkende – en konflikt imellem eros og moral. Her er det ofte angsten for den forførende kærlighed, som truer moralen og forstyrrer hverdagslivet, der er temaet. Sammenlignet med bjergfolk medfører samvær med ellefolk tre gange så ofte negative eftervirkninger som positive.

Både ellekvinden og ellemanden er aktive i det erotiske spil, fx når de forsøger at lokke mennesker til sig. Ellemanden er ofte på færde, når pigerne er ude at malke kørne:

”I skoven på Bogø gik beboernes kvæg løst i fællig, og når nu pigerne, som fulgtes ad ud at malke, havde malket hver sine kør, kaldte de på hverandre for at følges ad hjem. Men en dag, som de skulle til at gå hjem, manglede den ene pige, som slet ikke ville svare, hvor meget de end kaldte. Til sidst gik de omkring for at lede hende op og traf hende da enlig siddende i en ellemose ganske forvir-

ret i hovedet. De fik hende med nød og næppe hjem med, og her fortalte hun, at der ved ellemosen var kommen en sådan dejlig mand til hende og havde spurgt hende, om hun ville være hans kæreste, og ved sin tale bedåret hende, så at hun ikke kunne komme væk fra ham; han havde også lokket hende til, at hun ikke skulle svare, når de andre piger kaldte på hende. Siden skulle hun hver gang ned til ellemosen...”⁴⁴

Sammenligner man ellepigen, som forekommer hyppigst og er bedst beskrevet, med landbokvinden, er der mange forskelle både i udseende og fremtoning. Ellepigen er smuk, erotisk tiltrækkende på grund af sin lette og slanke skikkelse, iført lyse, luftige klæder og med langt flagrende hår. Og forklæde har hun aldrig på. I enkelte tilfælde har hun store bryster. Ofte ses hun danse og høres synge. I ét af de sagn, hvor en kvinde fra landsbyen er blevet bjergtaget, ser hendes mand hende netop danse og, som det fremhæves, ”med udslaget hår.”⁴⁵ Når en kvinde blev gift, var et af højdepunkterne under brylluppet, at hun fik konehuen på, som netop skjulte hendes hår.⁴⁶ Derfor er det grænseoverskridende, at hun danser med en fremmed mand og med udslagent hår, fordi det ville være en utænkkelig handling for en ærbar gift kone. Ellepigerne optræder ofte som en direkte modsætning til det ideal, landbokvinderne forsøger at efterleve.

Også på andre punkter er der forskelle. I forhold til landbobefolkningens hverdag, der ikke levnede megen tid til fornøjelser, bruger ellefolkene megen tid på aktiviteter, der står i lystens tegn, de synger, de spiller musik og de danser. Desuden færdes ellekvinderne på steder, hvor det ikke var velset, at landbokvinden kom, i alt fald ikke alene. Det var en almindelig udbredt forestilling, at det betød ulykke, når en mand mødte en menneskekvinde, hvis han fx var på vej ud i et ærinde eller på arbejde.⁴⁷ Kom han ud for det, skulle han vende om og gå hjem. En sådan forestilling fortæller indirekte, at mens mændene gerne måtte færdes alene uden for gårdens enemærker, var det samme ikke tilfældet for kvinderne – en opfattelse, der også afspejlede bondesamfundets kønsrollemønstre, hvor kvindens plads var knyttet til gården og dens nærmeste omgivelser.

I forhold til sit udseende har ellekvinden ét problem, for mens hun fortil har de attributter, der giver manden lyst til seksuelt samvær med hende, er det modsatte tilfældet, når man ser hende bagfra, hvor hendes hule ryg er både skræmmende og hæslig. Den hule og hæslige ryg åbner menneskets øjne for de seksuelle drifters farlighed, således at fornuften sejrer, og mennesket reddes på målstregen, som i følgende sagn:

”En mand gik igennem en skov, og uden at han vidste hvorfra, kom en dejlig jomfru hen til ham. Hun var så nydelig, at han aldrig havde set hendes mage. Det var omtrent midt på dagen, og da manden havde hørt tale om ellefolk, så tvivlede han ikke om, at det måtte være en ellefrue. Hun talte godt for ham og søgte at

*lokke ham ind i skoven, men manden var hende for klog, og til sidst sagde han: "Vend dig om og lad mig se, om du er bag som for." Da hun hørte det, gik hun sin vej, og han så nu, at hun var hul som et dejtrug."*⁴⁸

Selvom mænd lokkes oftere end kvinder, er der forholdsvis flere kvinder, der indgår i et seksuelt forhold med ellefolkene, dvs. kvinderne lokkes sjældnere, men giver til gengæld oftere efter. Mændene er altså bedre til at modstå fristelserne end kvinderne, hvad der måske afspejler synet på og holdningen til mænd og kvinder. Mændene er stærkere og mere fornuftsbetonede, mens kvinderne er svagere og mere følelsesfulde, de lader sig lettere rive med.

Kulmilehistorierne

Den gruppe sagn, hvor de seksuelle symboler er særligt tydelige, er de såkaldte kulmilesagn.⁴⁹ Handlingen i disse ligner hinanden meget: en mand holder en sen aften eller nat vagt ved sin kulmile. En ellekvinde kommer hen til ilden for at varme sig, og hun kan fx finde på at skræve hen over ilden eller løfte op i skørterne og vende den nøgne bagdel til. For at blive af med hende tager manden et brændende stykke og kaster efter hende, eller han stikker det op imellem hendes ben. Ellekvinden flygter. I mange sagn tilkalder hun desuden hjælp, og manden flygter. Næste morgen er milen spredt og ødelagt. Her følger et typisk eksempel:

*"Sådan har de også fortalt om en mand fra Rold, da han var i lag med de her ellekællinger. Han lå i skoven og brændte kul, det var nu så meget skikken i forrige tider. Når de købte træer i skoven, så brændte de al tid toppen i kul og havde en hel del kulmiler at passe. Nu var denne her mand altså ude i skoven en nat at passe hans mile, og så kommer der en ellekone og står og sanker hendes skørter op og står og varmer sig ved milen. Så tykker [synes] han, hun skal varmes noget bedre, og han tager da en pind af milen og jager til hende. "Hvad hedder du?" siger hun. "A sjæl [jeg selv]," siger han. Nå, så råber hun: "Fussibuu og Trussitrold, Bukkjærskællinger og Aldålsdreng, pussullin er åbrænd." Ligesom hun sagde det, så stod de venner (ved hende) alle dem, hun havde kaldt på. "Hvem har gjort det?" råbte de. "A sjæl, a sjæl [jeg selv, jeg selv]!" Så troede de jo, hun havde selv gjort det, og det varede længe inden de kunne få den rigtige sammenhæng at vide, så manden kom næsten hjem imens; han havde jo fundet det klogest at komme af vejen. Ligesom han var kommen ind og havde fået døren lukket, så var de derved og slog på dørene, men da var han jo frelst. Om morgenen efter, da han kom ud i skoven, var alle hans kulmiler splittet ad. [Herefter forklares, hvordan navnene på de tilkaldte ellefolk hænger sammen med stednavne i området]."*⁵⁰

Ellekvinden har en seksuelt påtrængende måde at varme sig på, hvoraf det

fremgår mere eller mindre tydeligt, at hun viser sine kønsdele. Med til at fremhæve det seksuelle er de replikker, der udveksles i flere af sagnene. Ellekvinden spørger ofte manden, om han kender "*benpippen*," "*kudflærpen*" o.l., og manden svarer om hun kender "*brandstikken*," hvorefter han tager en brand og stikker den op under skørterne på hende eller ind imellem hendes ben etc. Ellekvindens ord er betegnelser for hendes kønsdele, som nævnes med forskellige øgenavne i sagnene. Når hun er blevet brændt af manden, råber hun fx: "*Bøje Bøje Flisen brænder*." De betegnelser, hun bruger, veksler imellem flæspen, flæspekosten, fæskken, pussulien, mussikus eller kofflippen. Til den sidstnævnte betegnelse har Evald Tang Kristensen i en note skrevet følgende kommentar: "*skal naturligvis være: K.flippen. Navnet er uanstændigt*."⁵¹

Fri sex er ikke tilladt

Selvom sagnene omhandler seksualitet og forsøg på forlokkelse, er de præget af tilbageholdenhed med hensyn til at beskrive det seksuelle direkte, i alt fald sådan som de er gengivet af Evald Tang Kristensen. Budskabet er dog klart nok: at indlede et seksuelt forhold til en anden end sin forlovede eller ægtefælle er ikke tilladt, sindslidelser og død truer den, som lader sig lokke. Det er simpelthen farligt. Hvor farligt afhænger af tidsrummets længde, graden af tæthed, og om man frivilligt har indledt forholdet.

Erotikken og seksualiteten sammenkædes med truslen om psykiske følgesygdomme eller døden, og fascinationen kombineres derfor med angst. Holdningen til seksualiteten, når den som her i sagnene ikke er knyttet til den lovformelige partner, er tydelig. Den anses for så farlig og destruktiv, at man kan risikere at være fortabt for evigt, hvis den får magten over én. Det gennemgående i disse seksuelle aspekter er, at ligegyldigt om det er den fornuftige mand, der er i stand til at modstå fristelsen, eller om det er kvinden, der lader sig lede af sine følelser og derved bliver bragt i fordærv, så udgør det at give sig sine følelser i vold en trussel i forhold til den økonomiske og arbejdsmæssige enhed, som ikke bare den enkelte gårdhusholdning udgjorde, men i værste fald hele landsbyfællesskabet.

At også præsterne har gjort deres til at understøtte en sådan seksualmoral, er der mange eksempler på. Kristendommen har ofte alene fået skylden for at undertrykke den ikke reproduktive seksualitet. Den historiske årsag hertil var menneskets uddrivelse af Paradiset, der samtidig nødvendiggjorde det menneskelige arbejde. Selvom sagnenes budskab også kan være præget af det normsæt, kristendommen siden 1500-tallet havde lagt ned over befolkningen, kan der næppe være tvivl om, at de krav, man måtte underkaste sig i 1800-tallets bondesamfund for at få dagligdagen til at fungere, har spillet en stor rolle.

Virkelighedens sociale og personlige konflikter lever deres liv i sagnene under overfladen. Sagn giver sig ud for at være sande, og de kan fremtræde endnu mere troværdige, når der sker noget i virkeligheden, der understøtter det, de fortæller om. For nutidens læser kan det måske være vanskeligt at sætte sig ind i, i hvor høj grad forestillingerne om de overnaturlige væsener var en del af virkeligheden, sådan som Evald Tang Kristensen hævder, at de var. Derimod kan der næppe herske tvivl om budskabet i sagnene: at seksualitet uden for ægteskabet, eller inden man var forlovet, ikke var tilladt. De sagn, hvor det foregår, rummer nogle af de konfliktsituationer, der opstår, når det, der normalt opfattes som den gældende samfundsnorm, forstyrres, trues eller ligefrem brydes. Her følger to eksempler, hvor det ene fortæller om en pige, der bliver forført af overnaturlige væsener, mens det andet er en beretning om en ung gårdmandsdatter, der bliver forført af en ung mand:

*”En pige, der fulgte med hendes kæreste en dejlig måneklar nat, kom til en høj, hvor man sagde, der var bjergfolk. Han spurgte hende da, om hun nu ene turde gå den øvrige del af vejen. Dertil svarede hun ja, så lyst som det var. Da hun nu var kommen om på den anden side af højen, hørte hun meget stærk musik, og da hun vendte sig om, så hun dans og alt slags gøgleri omkring højen, hvorpå en lille bjergmand løb efter hende. Hun blev meget ræd og løb, det bedste hun kunne, men blev indhentet og spurgt, om hun ikke ville have en dans. Hun undskyldte sig med, at hun havde ingen sko. Dem skulle hun nok få, og hun måtte nu følge med tilbage og dansede og dansede til den lyse morgenstund. Mange andre dansede med, og hun syntes, hun kendte dem, men hun var så underlig forvirret, at hun ikke kunne sanse, hvem det var. Om morgenen, da hun kom hjem, var hun sindsforvirret og blev det sin hele levetid.”*⁵²

*”En gårdmandsdatter, en velopdragen og hidtil meget anstændig pige var til et skovbal, hvor hun dansede ivrigt og nød en del stærke drikke. En karl fra hendes faders gård skulle følge hende hjem. Han var ophidset af drik og dans, da han skulle begive sig på hjemvejen med hende, og han tog en flaske ”Blanco” med sig fra gildet. De drak sammen i skoven, blev berusede, bedrev utugt og faldt begge i søvn. Da de vågnede, turde pigen af skam og fortvivlelse ikke gå hjem. Karlen måtte til sidst forlade hende for at hente hjælp. Først op ad formiddagen blev pigen bragt hjem, syg, forvirret og i det hele i en forfærdelig tilstand. Følgen af nattens forvildelser blev for hende en alvorlig hjernesygdom.”*⁵³

Sagnet er indsamlet af Evald Tang Kristensen, mens beretningen er indsendt af en læge fra det sydlige Jylland til S. M. Hafström i forbindelse med hans undersøgelse af sædelighedsforholdene i Danmark. I det sidste eksempel spares der ikke på moralske tilkendegivelser, og læseren er ikke i tvivl om årsag og virkning.

Men det var man formodentlig heller ikke i 1800-tallets bondesamfund, når man fik sagnet fortalt. De forskellige normer og moralkodeks, som skimtes i sagnene, og som kommer direkte til udtryk i lægens beretning, er i overensstemmelse med de herskende værdier og normer i bondesamfundet. I begge tilfælde ender det galt, fordi pigen bliver forført. Historier fra det virkelige liv har måske også i 1800-tallet været med til at gøre budskabet i sagnene mere troværdige, en mekanisme man kan iagttage i forbindelse med nutidens såkaldte moderne sagn eller vandrehistorier.

De samme fortællinger tilpasset en anden tid

Historier om forførelse, sidespring og bortførelser er ikke kun noget, der blev fortalt i bondesamfundet. De bliver ved med at dukke op, når der opstår nogle situationer, der kan skabe grobund for dem. Hvis ægtefæller og kærester er utro, eller hvis man som *single* er eksperimenterende på det seksuelle område, er truslen ikke længere knyttet til økonomisk eller arbejdsmæssig ruin. En risiko i nutiden kunne derimod være seksuelt overførte sygdomme.

Da sygdommen aids i midten af 1980'erne for alvor blev kendt i offentligheden, begyndte der at dukke moderne sagn op med dette tema, hvoraf særlig to historier blev populære. I den ene er det en ung pige, der er i Grækenland på ferie. Hun møder en ung græsk mand, som hun indleder et seksuelt forhold til. Da hun skal hjem, får hun en gave af ham, som hun først må pakke op, når hun sidder i flyveren. Hun kan næsten ikke vente, men holder sit løfte. Da hun endelig får pakket gaven op, er det en død rotte med et skilt bundet om halsen. Herpå står der "*Velkommen i aidsklubben.*" I en anden historie er det en handelsrejsende, som er gift, men som på grund af sit job ofte må overnatte på hotel rundt omkring i Danmark. Her møder han en aften en sød pige i baren. Det ender med, at hun går med ham op på hans værelse og sover der om natten. Da han vågner næste morgen, er hun gået, men har skrevet på spejlet med sin læbestift: "*Velkommen i aids-klubben.*"⁵⁴

I begge historier opholder hovedpersonerne sig langt væk hjemmefra, i det ene tilfælde i et fremmed land og det andet i en anden landsdel. Afstandene er blevet lidt større end i bondesamfundet, hvor grænsen til det ukendte var det, der lå uden for gårdens enemærker. I begge historier indleder hovedpersonerne et seksuelt forhold til en person, de ikke kender, og i begge tilfælde får de en dødelig sygdom, sådan som det også sker i tilsvarende sagn om ellefolk.

I en anden type moderne sagn får utroskaben nogle ligeså skæbnesvangre konsekvenser:

"En handelsrejsende, som på grund af sit job, selvsagt ofte er hjemmefra, har en højgravid kone, der er lidt nervøs for, at han ikke skal være hjemme, når føds-

len går i gang. I forvejen synes hun, at hun har fået meget lidt støtte af ham. Men heldigvis er han i nærheden, da fødslen går i gang, så han når at komme hjem. Han ankommer til hospitalet med fotografiapparater og videoudstyr, så han kan forevige den lykkelige begivenhed. Da han første gang ser barnets hoved igennem linsen, er han ved at tabe hele apparaturet, for det viser sig at være en hel kul sort dreng med krøllet hår, der er ved at blive født af hans kone. Han bliver rasende, fordi han tror, at hans kone har været ham utro. Hun ved, at hun ikke har været utro, så det ender med at blive et interessant lægevidenskabeligt problem. For nu at gøre en lang historie kort, så ender det med, at man finder ud af, at manden havde været i Berlin på én af sine forretningsrejser. Her havde han været sammen med en prostitueret, der lige inden hun var sammen med ham, havde været sammen med en afrikaner. Da han var fløjet hjem umiddelbart efter, hvor han så havde været i seng med sin kone, havde han altså selv viderebragt denne mands sæd til sin kone.”⁵⁵

Her er der ligeledes tale om en handelsrejsende, der er langt væk hjemmefra. Konsekvenserne af hans samvær med den prostituerede i Berlin er et sort barn. Også her kan der trækkes paralleller til sagn om bondesamfundets overnaturlige væsener, hvor de børn, der blev konsekvensen af et forhold mellem fx en meneskekvind og en bjergmand, skilte sig ud enten med hensyn til deres udseende, eller fordi de havde nogle forskellige former for skavanker.

Endelig skal nævnes de såkaldte ufo-historier, hvor de overnaturlige væsener, der boede omkring gården og i skoven, er byttet ud med væsener fra andre planeter. Der er flere paralleller imellem de overnaturlige væsener, der optræder i sagnene fra 1800-tallets bondesamfund, og de beretninger, der fortælles om rumvæsener, der kommer i ufoer fra fremmede planeter. Menneskene i ufo-historierne bliver bortført i kortere eller længere tid. Ofte foregår bortførelsen et øde sted, og de kan ikke huske, hvor længe, de har været væk. Nogle kan huske, at ufoen stod på gloende pæle på en mark, var flad i bunden og ellers havde form som en lille høj. Ligheden med bjergfolkenes og ellefolkenes høje, der stod på gloende pæle, er slående.

Mennesker, der har været i kontakt med rumvæsener i ufoer, bliver psykisk påvirkede af det. I beretningerne fortælles det, hvordan de ved hjælp af hypnose kan genkalde sig det, der er sket. Som regel har de været igennem forskellige eksperimenter, der er koncentreret om kønsdelene. I modsætning til aids-historierne, hvor samværet var frivilligt, er der i ufo-historierne næsten altid tale om ufrivillighed. Konsekvenserne er da heller ikke forbundet med død, men derimod psykiske eftervirkninger, og flere af ofrene kommer sig aldrig over det.⁵⁶

Evald Tang Kristensen kaldte det, der holdt liv i den slags historier, for tro. I dag ville vi nok snarere kalde det fordomme, usikkerhed, frygt eller mere overordnet de følelser, som ofte vækkes til live i mødet med det, der er anderledes,

Intergalaktisk sex. Moderne sagn, der fortæller om, hvordan mennesker bliver kidnappet af væsener fra andre planeter, dukker med mellemrum op i avisernes spalter. (Tegning fra Politiken 11. november 1995).

eller når man føler sig truet. I et sådant felt er der grobund for fortællinger. Det var det i bondesamfundet, og det er der stadigvæk.

Den historie, der fortælles igennem traditioner, ritualer og fortællinger, er én version af det sociale liv. Den kan ligestilles med andre versioner, hvor mennesker tydeliggør aspekter af deres liv. I 1800-tallets bondesamfund blev landsbyens normer omkring seksualmoralen kommunikeret igennem både leg og traditioner og igennem de sagn, der blev fortalt om bjergfolk og ellefolk. Begge udtryksformer rummede en fælles vejledning for landsbysamfundets medlemmer og udstak retningslinjer for den måde, man skulle håndtere omgangen med andre mennesker i hverdagen.

Noter

- Schmidt, August F. 1950: *Leksikon over landsbyens gilder*. Rosenkilde og Bagger. København, s.67.
- Nordström, Ingrid 1988: *Till bords. Verdagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*. Carlssons. Lund, s. 188.
- Da mere end halvdelen af befolkningen i perioden 1860 til 1869 ikke blev 60 år, betød det, at man var med i ungdomslivet i ca. 15 år og gennemsnitligt højst var gift i ca. 30 år. Se Johansen, Hans Chr. 1979: *En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870. Dansk socialhistorie 4*. Gyldendal. København, s. 60 og 75.

- 4 Kofod, Else Marie 2008: *Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år*. Syddansk Universitetsforlag. Odense, s. 91f. og 119f.
- 5 Feilberg, H. F. 1910 (1889): *Dansk Bondeliv*. Første Del. 3. forøgede udgave. G. E. C. GAD. København, s. 350.
- 6 Dette ægteskabsideal fortrænges i slutningen af 1800-tallet efterhånden af borgerskabets ægteskabsideal, der bl.a. breder sig via højskolerne. Det betyder, at det nu heller ikke på landet bliver velset at indlede et seksuelt forhold, inden man er gift. Se Kofod 2008. Som note 4, s. 245 f.
- 7 Dagbladet *Politiken* 29.11.1887, citeret efter Schmidt, August F. 1942: *Romantik og Realisme*. Bemærkninger vedrørende den danske Bondestand. Edda 42, s.190.
- 8 *Danske ordsprog og mundheld, skjæmtesprog, stedlige talemåder, ordspil og samtaleord*. Samlede af Evald Tang Kristensen. Gyldendalske Boghandel. København 1890, s. 158.
- 9 Ny Kongelig Samling (NKS) 1123, ZM 4, Kapsel 8. J.P.Behrens.
- 10 Feilberg 1910. Som note 5, s. 145.
- 11 DFS 1906/43: 163.
- 12 Feilberg 1910. Som note 5, s. 145.
- 13 Om ligheden imellem leg og ritualer, se Kofod 2008. Som note 4, s. 29. Væsentlig for både leg og ritualer er orden og faste spilleregler, som Johan Huizinga (*Homo Ludens*. Gyldendals Uglebøger. København 1963 (1938), s:19) skriver: "*Spillereglerne står urokkeligt fast og tåler ikke at drages i tvivl... Foragten rammer den spiller, der overtræder reglerne eller lader hånt om dem.*"
- 14 Feilberg 1910. Som note 5, s. 310.
- 15 Sproget minder en hel del om det, der findes i brevformelbøgernes eksempler på frier- og kærlighedsbreve.
- 16 Feilberg 1910. Som note 5, s. 309–312.
- 17 Poul Bjerger i dagbladet *Kolding Avis* 14.4.1903 i anledning af lovforslaget om borgerligt ægteskab.
- 18 Citatet er fra Piø, Iørn 1990: *Bogen om julen*. Sesam. København, 96. Piø nævner ikke navnet på denne kulturhistoriker, men det kunne være professor Rasmus Nyerup, der i en række artikler har skrevet om festlivet på landet, herunder – ifølge J. Davidsen (*Fra det gamle Kongens København, 1881:352*) også om julestuerne. I Månedsskriftet *Iris* kunne man i januar 1793 læse noget lignende: "*Måtte også den letsindige juleleg på landet, fra jul til Kyndelmisse... ganske og aldeles afskaffes. Foruden spil, svir og dans har den megen utugt og liderlighed i følge med sig.*" Sådan så de i alt fald ud fra denne præsts synsvinkel.
- 19 Legene er medtaget i H. Grüner-Nielsens registrant over lege i hans "Julestuer og julestuelege i Danmark på Holbergs Tid." *Sprog og Kultur* 1932, 1–64.
- 20 Eco, Umberto 1989: The Frames of Comic "Freedom". i Sebo K, Thomas (ed.): *Carnival*. New York, p. 6.
- 21 Kofod 2008. Som note 4, s. 25.
- 22 Burke, Peter 1978: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Harper & Row. London, s.192.
- 23 Se også Gillis, John 1997: *A World of Their Own Making. A History of Myth and Ritual in Family Life*. Oxford University Press. Oxford, s. 137.
- 24 Hafström, S. M. 1888: *Om Sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen*. V. Pontoppidans Forlag. København.
- 25 DFS 1906/46: 967. Beretningen er fortalt af den 74-årige gårdmandsenke, Ingeborg Jakobsen, til A. Rønnekilde Nielsen i 1944.
- 26 Andersen, H. C.: *Bemærkninger til "Eventyr og Historier"* 1862 og 1874. H. C. Andersens Samlede Skrifter bd. 15. 2. Udg. 1880, s. 297.
- 27 Kristensen, Evald Tang 1923–1928: *Minder og Oplevelser I–IV*. Forfatterens Forlag. Viborg. Bind III, s. 307.
- 28 *Dansk Sagn som de har lydt i Folkemunde*. Samlede og til dels optegnede af Evald Tang Kristensen. I–VI. Gyldendalske Boghandel. Århus 1892–1901. *Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde*. Ny Række I–VI. 1928–1936.
- 29 Tang Kristensen kommer selv ind på i sin indledning til sagnudgaven, at visse sagntyper er meget ens i landets forskellige egne. Se *Danske Sagn I*, Fortalen.

- 30 Broe Andersen, Susan og Else Marie Kofod 1983: *Evald Tang Kristensen og hans sagn. Anvendt som kilde til landbobefolkningens normer og tankesæt i perioden 1850 – 1900*. Utrykt speciale. Københavns Universitet.
- 31 Siden undersøgelsen i 1984 (se note 30) har flere nordiske folklorister beskæftiget sig med sagn som kilde til bl.a. normer og tankesæt om seksualitet, fx Skjelbred, Ann Helene 1996: *Fortællinger om huldra – fortællinger om oss*. Tano Aschehoug. Otta; Lövkrona, Inger 1999: *Annika Larsdotter barnamörderska, makt og seksualitet i 1700-tallets Sverige*. Historiska Media. Lund.
- 32 DFS 1917/127. Brev til Axel Olrik 29-12-1893.
- 33 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 124, s.32.
- 34 *Danske Sagn* I 1892. Som note 26, nr. 263, s. 61.
- 35 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 100, s. 26.
- 36 *Danske Sagn* I 1892. Som note 26, nr. 844, s. 235.
- 37 *Danske Sagn*. Ny Række II 1929. Som note 26, nr. 39, s. 13
- 38 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 80, s. 21.
- 39 Kofod, Else Marie 2008: "Handicappede børn i folketroen" i Morten A. Skydsgaard og Lise Funder (red.): *Det uperfekte barn*. Aarhus Universitetsforlag. Aarhus, s. 34-45.
- 40 *Danske Sagn* I 1892. Som note 26, nr. 906, s. 262.
- 41 Thyregod, C. A. 1972: *Fortællinger i udvalg*. Branner og Korch. København, s. 226.
- 42 Blicher, Sten Stensen 1829: *Hosekræmmeren*. København.
- 43 Goldschmidt, M. A. 1868: *Små fortællinger*. København.
- 44 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 76, s. 19.
- 45 *Danske Sagn* I 1892. Som note 26, nr. 889, s.255.
- 46 Kofod 2008. Som note 10, s. 341.
- 47 Frykman, Jonas 1977: *Horan i bondesamhället*. Liber. Lund. s. 82 f.
- 48 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 59, s. 15.
- 49 En kulmile var en tørvestak, som brændtes til kul.
- 50 *Danske Sagn* II 1893. Som note 26, nr. 150, s. 39.
- 51 *Danske Sagn*, Ny række II 1929. Som note 26, nr. 91, s. 26.
- 52 *Danske Sagn* I 1892. Som note 26, nr. 828, s. 231.
- 53 Hafström, S.M. 1888. *Om Sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen*. V. Pontoppidans Forlag. Kjøbenhavn, s.53.
- 54 Se Klintberg, Bengt af 1994: *Den stulna njuren. Sägner och rykten i vår tid*. Nordstedts. Stockholm, s. 35f.
- 55 Denne historie, som jeg selv har fået fortalt, findes i en variant hos Klintberg, Bengt af (udg.) 1988: *Rotten i pizzaen. 100 af hverdagens vandrehistorier*. Centrum. Viby, s. 30f.
- 56 Rothstein, Mikael 2004: *Bortført af ufonauter*. UFOLORE. <http://skeptica.dk/artikler?p=1356>.

Litteraturhenvisninger

- Broe Andersen, Susan og Else Marie Kofod 1983: *Evald Tang Kristensen og hans sagn. Anvendt som kilde til landbobefolkningens normer og tankesæt i perioden 1850 - 1900*. Utrykt speciale. Københavns Universitet.
- Andersen, H. C.: *Bemærkninger til "Eventyr og Historier"* 1862 og 1874. H. C. Andersens Samlede Skrifter bd. 15. 2. Udg. 1880.
- Burke, Peter 1978: *Popular Culture in Early Modern Europe*. Harper & Row. London.

- Danske ordsprog og mundheld, skjæmtesprog, stedlige talemåder, ordspil og samtaleord.* Samlede af Evald Tang Kristensen. Gyldendalske Boghandel. København 1890.
- Dansk Sagn som de har lydt i Folkemunde.* Samlede og til dels optegnede af Evald Tang Kristensen. I-VI. Gyldendalske Boghandel. Århus 1892-1901. *Danske Sagn som de har lydt i Folkemunde.* Ny Række I-VI. 1928-1936.
- Eco, Umberto 1989: The Frames of Comic "Freedom", 1-9. i Sebo K, Thomas (ed.): *Carnival*. New York.
- Feilberg, H. F. 1910 (1889): *Dansk Bondeliv*. Første Del. 3. forøgede udgave. G. E. C. GAD. København.
- Gillis, John 1997: *A World of Their Own Making. A History of Myth and Ritual in Family Life*. Oxford University Press. Oxford.
- Frykman, Jonas 1977: *Horan i bondesamhället*. Liber. Lund.
- Grüner-Nielsen, H. 1932; "Julestuer og julestuelege i Danmark på Holbergs Tid." *Sprog og Kultur* 1932, s. 1-64.
- Hafström, S. M. 1888: *Om Sædelighedsforholdene i det danske Folk, særlig i Bondestanden og Almuen*. V. Pontoppidans Forlag. København.
- Huizinga, Johan 1963 (1938): *Homo Ludens*. Gyldendals Uglebøger. København.
- Johansen, Jens Chr. 1979: *En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870*. Dansk socialhistorie 4. Gyldendal. København.
- Klintberg, Bengt af (udg.) 1988: *Rotten i pizzaen. 100 af hverdagens vandrehistorier*. Centrum. Viby.
- Klintberg, Bengt af 1994: *Den stulna njuren. Sägner och rykten i vår tid*. Nordstedts. Stockholm.
- Kofod, Else Marie 2008: *Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år*. Syddansk Universitetsforlag. Odense.
- Kofod, Else Marie 2008 "Handicappede børn i folketroen" i Morten A. Skydsgaard og Lise Funder (red.): *Det uperfekte barn*. Aarhus Universitetsforlag. Aarhus, s.34-45.
- Kristensen, Evald Tang 1923-1928: *Minder og Oplevelser* I-IV. Forfatterens Forlag. Viborg.
- Lövkrona, Inger 1999: *Annika Larsdotter, barnamörderska, makt og sexualitet i 1700-tallets Sverige*. Historiska Media. Lund.
- Nordström, Ingrid 1988: *Till bords. Verdagsmoral och festprestige i det sydsvenska bondesamhället*. Carlssons. Lund.
- Piø, Iørn 1990: *Bogen om julen*. Sesam. København.
- Rothstein, Mikael 2004: *Bortført af ufonauter*. 2004, Jul 19th. UFOLORE. <http://skeptica.dk/artikler?p=1356>.
- Schmidt, August F. 1950: *Leksikon over landsbyens gilder*. Rosenkilde og Bagger. København.

Schmidt, August F. 1942: Romantik og Realisme. Bemærkninger vedrørende den danske Bondestand. *Edda* 42.

Skjelbred, Ann Helene 1996: *Fortællinger om huldra – fortællinger om oss*. Tano Aschehoug. Otta.

Thyregod, C. A. 1972: *Fortællinger i udvalg*. Branner og Korch. København.

Tales of seduction and sexual morality in 19th-century rural society

The marital ideal of a society generates certain more or less unwritten rules for what is permissible and – perhaps especially – impermissible in terms of extramarital relations. This was also the case in the rural society of the 19th century, where engaging in a sexual relationship with someone other than the person to whom you were married or betrothed could be a threat not only to the individual couple but to the whole village community.

Although the village community in 18th-century rural society underwent a number of changes in the course of the century, it was apparently still important to strengthen the authority of the community or at any rate to give the appearance that it existed. The community in the rural village meant not just something *communal in general*, but a particular way of performing certain communal actions, including – and perhaps especially – certain social conventions. More fundamentally, ‘community’ therefore refers to the farmer-dominated village’s culturally protected norm for what was right and wrong.

Besides the norms that were communicated through the unwritten social conventions, one could also express what was right and wrong through the stories that were told. In the tales it was also possible to engage with sexual themes. The tales that are most relevant in this study are legends of mountain spirits and elves, where human beings engage in some kind of interaction with the supernatural beings. There are a good 300 of these legends. Looking at the consequences such relations could have for the protagonists of the legends enables us to gain insight into how extramarital relations were regarded in rural society.

In 19th-century rural society the norms of the village for sexual morality were thus communicated both through games and traditions and through the tales that were told of mountain spirits and elves. Both forms of expression involved a common set of principles for the members of the village community, and laid down guidelines for the way one was to handle relations with other people in everyday life.